

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בדומה ל"כלומר'שט"⁹ בידיש, שהיא קיצור של "כלומר שאני טהור", ול"ספארבא", היא קיצור בידיש בלשון ההמון ל"עשרים וארבעה" ספרי המקרא, ול"מירטשעם" = אם ירצה השם¹⁰. מכאן תיבת בעלן הורתה עברית למדנית, ולידתה בידיש עממית, ומשקלה כמשקל "קבצן", "עסקן", "למדן", שהוא כאבר מן החי בידיש.

9. על פי המדרש: מה החזיר הזה בשעה שהוא רובץ, הוא מפשיט את טלפיו. כלומר שאני טהור, כך ממלכת הרשעה הזאת גזולת וחומסת, נראית כאילו מצעת את הבימה (בראשית רבה סה, א, ובנוסח אחר במדרש תהלים פ).

10. השנה קיצורים בעברית, כגון: עֶכְשָׁו — עד כשהוא / עד כשעה (ראה הערוך השלם, קאהוט ותוספות שמואל קראוס); אדרבא — שבת קכב ע"ב = והוא הרבה מנה — ירוש', פאה א, טו; בִּישְׁנֵי (מגילה כ"ד ע"ב) = בית שאני: פלמוני = פלוני אלמוני (ראה רש"י ואבן עזרא, דניאל ח, יג).

א ה ר ן ב ר - א ד ן ן (אוסטיץ, טקסאס)

לאטימולוגיה של כמה "מלות-סלנג" בעברית הישראלית של ימינו

(המשך)

חרבון

מעניין, ששם-העצם חרבון עצמו הפסיד את המשמע המקורי, הפיסיולוגי, אל-נכון משום השתלטותו המידית של המשמע המושאל "כישלון, נפילה בפח, מפח-נפש, מפלה, תבוסה, החמצת דבר, אכזבה, הפסד, שיבוש". בעצם, חרבון

משמש לעתים קרובות תמורה למלה האיטלקית הידועה
"פִּיאָסְקוֹ", שהושאלה לשפות רבות, וכיניהן העברית. לעתים
יהא משמע חרבון קרוב ל"עונש צפוי", כגון "אתה כבר תקבל
חרבון מאבא" (או "חרבון הגון"), כלומר: אתה צפוי לעונש
הגון וכו'.

כשמישהו נופל בפח, נוחל מפלה, משתבש, מחמיץ דבר,
סתם נכשל בעשיית דבר או בהשגת מטרתו וכיו"ב, ייאמר
בדיאבון (או לעתים, להפך, בשמחה לאיד): "זה חרבון!",
"חרבון גדול!", "חרבון עצום", או "איזה מין חרבון!", או
"חרבון שכזה!", "חרבון מחורבן" וכד'.

ואדם "אוכל חרבון", "מקבל חרבון", חוטף חרבון", או
להפך: "נותן חרבון למישהו", "גורם (ל) חרבון ל... ", "תוקע
(או מחטיף) חרבון ל... " וכד'.

הילדים אוהבים "להתערב על חרבון", כלומר על מפלה או
הפסד יוקרה, במקום להמר על כסף או על דבר חומרי כלשהו,
שאחרים נוהגים להמר או להתערב עליהם.

ספרות הדור הצעיר, בייחוד מימי הפלמ"ח
ומלחמת-השחרור, מלאה שימושים במלה חֶרְבּוֹן. והרי דוגמות
מספר מני רבות:

בפזמון (פזמור) "הגי'פ" לחיים חפר¹⁷:

נעצר הגי'פ לרגע...

— זה חסר כל היגיון —

דוקא סְפִיד אני נותנת.

— פִּנְצָר! איזה מין חֶרְבּוֹן.

17. "תחמושת קלה", פזמורים, מהדורה חדשה, תשט"ז, 53.

פידוע, קדם לו בהרבה המשורר אברהם שלונסקי
ב"עלילות מיקי-מהו" שלו, שהחל לפרסם בשנות השלושים
למאתנו, וראה להלן דוגמה בעניין "אכל חרבון".

ס' יזהר מרבה להשתמש בזאת ב'ימי צק לג', כגון:

"אה'. אמר דוד. 'כן'. אמר פינילה. ועוד אמר:

"חרבון עצום שלא נפגשנו" (עמ' 61).

"שרטת שותתת בתוכך, צנחה במעריך, באם-אמו, העולם

הגדול הזה. חרבון נְלוּתִי" (עמ' 508).

"חורבן, אני אומר לכם, חרבון שפזה, זנעה!" (עמ'

79).

מובן מאליו, שהספרות ההומוריסטית ניצלה שימוש זה

לא-מעט גם היא. כגון: "פישלון קופתי חרוץ נסתמן באופק.

עמדנו אפוא באמצע הרחוב ודננו וחזרנו ודננו בנסיבות

המצערות שגרמו לחרבון המיוחל" (אפרים קישון בסדרתו

"חד גדיא", 16.4.66).

מעניין השימוש בצירוף "חרבון של דבר" תחת השימוש

הרגיל "דבר מחורבן", תופעה הרונחת למדיי בלשון-הדור

להפלגה ולהדגשה, כגון: "היא יופי של ילדה" (במקום "ילדה

יפה"). "הוא מותק של ילד" (תחת "ילד מתוק") וכו' 18.

והרי שתי דוגמות מאלפות לשימוש זה:

"ואלה הם החיים. חרבון של חיים" (ס' יזהר, ימי

צקלג, עמ' 189).

"מתחיל להיות לי מצב-רוח. וזה לא טוב. בכלל מין מקום

18. והש' לשוננו לעם ק"מ-מ-קמ"א, סיון-תמוז תשפ"ג, עמ' 158-259.

הוא המקום הזה. מין חרבון של מזל ללכת אל
מקומות מחורבנים" (שם, עמ' 70).

אם נשנה זאת אל השימושים "יופי של ילדה" וכו', שבהם
המבנה הוא ש"ע מופשט + של + ש"ע (כלומר "יופי של ילד"
במקום "ילד יפה"), נוכל להסיק מסקנה סמנטית נוספת,
ש"חרבון" משמש כאן כשם מופשט לכל דבר, בדיוק כמו יופי,
מותק וכו"ב.

דרך אחרת של הפלגה היא, כמובן, השימוש בצירוף
"חרבון מחורבן", שהוא אולי שיא-השיאים של החרבון
והכישלון¹⁹.

אכל חרבון או נחל חרבון
המשמע המקורי נשמר, ככל הנראה, בצירוף "אכל
חרבון", שהוא קרוב לנדאי תרגום-שאלה מתוך ניגוע והסנאה)
מן הערבית, כמוזכר לעיל²⁰.

עד מהרה הונצחה במילונים הצורה "נחל חרבון" ובהפעיל
"הנחיל חרבון" (ולא "אכל..."). וכו'), מתוך השנאה אל "נחל
מפלה" ו"הנחיל מפלה" התקניות.

ואכן, ב"מלון חדש" של אברהם אבן-שושן (תשכ"א) אנו
מוצאים בערך "חרבון" הסברים והדגמות כדלקמן:

19. והש' לשוננו לעם ק"מ-קמ"א, סיון-תמוז תשכ"ג, עמ' 258, הע'

14.

20. ראוי לציין, שגם בערבית קיימת נוסחה מוסנית "אכל שרא" (לשון
נקייה ת' ח'רא). ולשלילה ייאמר "בלאש אכל שרא", ששמענו במיוחד מפי
נערים דרוזיים מהכפרים דליה ועוספיה שבפרמל (1958).

הרפון, ג. (בלש"ה המכון): פילול, כפלה, כפח נפש:
ג. לבי רפון, רפון, פלוי השחב ה: ל הרפון יב
לחכמה (רפון - חפונות) ג' פלן, קפוש"ה כחפון
פחפח השחפח: "אם לא נפח חלילה - הרי זה אפח
רפון חפון" (הרי, שחפח של חפון 85) חפון חפון
חפון

חפוןא לז חפון חפון חפון חפון, חפון חפון
חפון ל"חפון את חפון חפון חפון חפון
א. חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון

ב. חפון חפון - חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון

ג. חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון

חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון
חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון חפון

— שאפילו מיק-מוקיון
בסופה נחל חרבון.
אך, אגב, כאן יש ויכוח,
ותמיד איני בטוח,
איך יותר נכון בכלל:
הוא "אכל" או הוא "נחל"?

מעניין שימוש של ס' יזהר כשכתב "סתום סתם לנו את
פינו במלפפונים! — 'קחו מלפפון ואכלו חרבון!' אמר
מישהו" (ימי צקלג, עמ' 166).

השימוש "אכל חרבון" מוזכר, כאמור, גם אצל יצחק
אבינרי ב-1946, בספרו "כיבושי העברית בדורנו". כשאבינרי
העתיק את החומר הזה מחדש אל ספרו האנציקלופדי "יד
הלשון" (הוצאת יזרעאל, תל-אביב, תשפ"ד, עמ' 152), הוסיף
תוספת בזו הלשון (בעמ' 453): "כאן אעיר שיש לי פעין
אסמכתא במדרש ויקרא רבה (ל"ה): על סמך הכתוב בישעיה
'חרב תאכלו' דורש המדרש: 'חרבון תאכלו', והפונה
— תאכלו חרובים מחמת עוני. יש אומרים, שהתיבה נשתבשה,
וצריך להיות חרובין, ואע"פ כן ראשים אנו לקרוא 'חרבון' ולא
'חרובין' ". עד כאן לשונו של אבינרי.

אין ספק שהתיקון המילונאי והספרותי ("נחל חרבון")
הוא מאוחר יותר, על-דרך "נחל מפלה". העברית כשלעצמה
סובלת, בעצם, את השימוש בפועל "אכל" גם במשמע מושאל
ומופשט יותר, כגון "שרף, כלה: צרך" (בנוסף על השימוש
התיאורי, להפלגה, שבמקרא, "אכל חרא" כנ"ל). אולם,

כאמור, מקור שימוש זה בעברית החדשה הוא, בעיקרו, בניב הערבי המקביל.

ראוי לציין, שהשימוש ב"אכל" בערבית חל גם לגבי ספיגה של עונשים וכד', כגון אֶפֶל ח'אזוק (או: ח'וזוק) אגב שימוש מושאל של ח'אזוק, שהוא בעיקרו כלונס ההוקעה. ביטוי ערבי זה הושאל לעברית בצורת "אָכַל חֻזוּק", ממש באותה הוראה של "אכל חרבון", בלי שידעו רוב הדוברים העבריים, מהו בעצם "חזוק".

מאידך, השימוש ב"חטף חרבון", ובמקביל לו גם "חטף מכות" וכיו"ב, בנדאי הושפעו מן היידיש ("גיכאפט קלעפ", "אריין געכאפט" . . .)²¹.

(הסיום יבוא)

²¹ מפי ילדים ונוער נשמע לעתים גם "אכל מכות", במשמע "ספג מכות". צירוף שיש לו מקביל גם בפרסית. בשימושים אחרים של "אכל" אנו מטפלים במקום אחר. מאידך גיסא, השימושים "חטף חרבון" ו"קיבל חרבון" מקבילים אל "חטף מכות" ו"קיבל מכות" (ר' להלן).